

در درس‌های ۴، ۵ و ۶، سیر پیدایش تمدن و مهم‌ترین مراکز تمدنی در مناطق مختلف جهان مورد بررسی قرار گرفت، در این درس درباره شکل‌گیری و گسترش تمدن در فلات ایران مطالعه و کاوش خواهید کرد.

جغرافیای تاریخی ایران

بیشتر خواندید که موقعیت جغرافیایی و شرایط آب و هوایی نقش مهمی در شکل‌گیری تاریخ و تمدن و تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی هر سرزمینی دارد.

قرار گرفتن فلات ایران میان دو فرورفتگی بزرگ، یعنی دریای مازندران (خزر) در شمال و خلیج فارس و دریای مکران (عمان) در جنوب، این فلات را تبدیل به یک پل ارتباطی بین شرق و غرب، مخصوصاً آسیای مرکزی و آسیای غربی کرده و در نتیجه تاریخی پر حادثه و متفاوت از سایر سرزمین‌ها برای میهن ما رقم زده است.

تصویر ماهواره‌ای از فلات ایران که موقعیت سرزمینی و جغرافیایی آن را نشان دهد.

فعالیت

با توجه به محدود بودن جغرافیای جهان باستان به آسیا، اروپا و شمال آفریقا، توضیح دهید که چرا سرزمین عزیز ما پل ارتباطی جهان آن روز به شمار می‌رفت؟

کهن‌ترین روزگاران تا امروز داشته است.

کهن‌ترین نشانه‌های حضور انسان در فلات ایران

قدیمی‌ترین آثار و نشانه‌هایی که از حضور انسان در ایران که تاکنون به دست آمده، ابزارهای دست‌ساخته سنگی هستند که در مکان‌های باستانی کشف‌شده، غار دربند در گیلان و شیوه‌تو مهاباد کشف شده‌اند. این دست‌ساخت‌ها حدود یک میلیون تا دویست هزار سال قدمت دارند (دوره پارینه سنگی قدیم) و انسان‌های اولیه از آنها برای شکستن استخوان، بریدن پوست و گوشت، تراش چوب و ساخت ابزارهای دیگر استفاده می‌کردند.

فلات ایران را دورشته کوه بزرگ البرز و زاگرس و کوه‌ها و رشته کوه‌های کوچک‌تری در بر گرفته‌اند. در حد فاصل مناطق کوهستانی و دامنه کوه‌ها، سرزمین‌های نسبتاً پست و همواری به شکل جلگه، دشت، بیابان و دریاچه وجود دارند که توسط رودهای بزرگ و کوچکی مانند کارون، زاینده‌رود، سپیدرود، هیرمند و... مشروب می‌شوند. فلات ایران همچنین دارای ویژگی‌هایی متنوع آب و هوایی نیز است که در کتاب جغرافیا به تفصیل بحث و بررسی شده است.

تردیدی نیست که تنوع سرزمینی و آب و هوایی ایران تأثیر به‌سزایی بر شکل‌گیری زندگی اجتماعی و تغییر و تداوم آن از

نمونه‌ای از کهن‌ترین ابزارهای سنگی کشف شده در ایران، متعلق به دوره پارینه سنگی قدیم

نمونه‌ای از ابزارهای سنگی و استخوانی کشف شده از غارها در دوران پارینه سنگی جدید (حدود ۴۰ تا ۱۲ هزار سال پیش)

قدیمی‌ترین ساکنان فلات ایران همانند هم‌نوعان خود در سایر مناطق جهان، به صورت گروهی می‌زیستند و از طریق شکار میوه و برگ گیاهان و درختان امرار معاش می‌کردند. آنان برای مصون ماندن از سرما و گرما به پناهگاه‌های طبیعی مانند غارها پناه می‌بردند و یا با استفاده از شاخسار درختان آلونک‌هایی می‌ساختند. غارها یکی از سکونت‌گاه‌های مهم آن دوره بودند. نمونه‌های گوناگونی از ابزارهای سنگی و استخوانی متعلق به دوره پارینه سنگی جدید از غارهای واقع در استان‌های مازندران، لرستان، کرمانشاه و اصفهان کشف شده است.

فعالیت

به تصاویر فوق خوب دقت کنید و بگویید ابزارهای دوره پارینه سنگی جدید با دست‌ساخته ای دوره پارینه سنگی قدیم چه تفاوتی دارند؟

پیدایش نخستین روستاها و اجتماعات انسانی

در درس ۴، تحول تدریجی زندگی بشر از مرحله گردآوری غذا و شکارگری به مرحله تولید غذا در جوامع کوچک روستایی و یکجانشین را مطالعه و بررسی کردید. کاوش‌های باستان‌شناسی چند دهه اخیر در دامنه رشته کوه‌های زاگرس و جلگه خوزستان نشان می‌دهد این مناطق در شمار نخستین نقاط جهان هستند که انسان‌ها یکجانشین شدند و سکونت‌گاه‌هایی را بر پا کردند.

یکی از کهن‌ترین این سکونتگاه‌ها، تپه باستانی چغاگلان در شهرستان مهران (استان ایلام) است که حدود ۱۲ تا ۹ هزار سال پیش مردمانی در آنجا زندگی می‌کرده‌اند. باستان‌شناسان با بررسی

ابزارهای سنگی و استخوانی، دانه‌های گیاهی و بقایای جانوری کشف شده از این تپه تاریخی دریافتند که ساکنان آنجا غلاتی مانند جو و گندم را می‌کاشتند و حیواناتی از قبیل گوسفند، بز و گاو را نگهداری می‌کردند. به احتمال زیاد، هاون‌ها و سنگ‌سای‌هایی که از محوطه چغاگلان به دست آمده برای آرد کردن غلات مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

به هر حال یافته‌های کاوش‌های جدید باستان‌شناسی بیانگر این است که اولین اجتماعات بشری و نخستین روستاها در فلات ایران، همزمان با بین‌النهرین و حتی زودتر از آن به وجود آمده‌اند.

تصویری از محوطه باستانی چغاگلان و ابزارها و اشیاء کشف شده از این مکان

لولویی‌ها، گوتی‌ها و کاسی‌ها از جمله قدیمی‌ترین اقوام شناخته‌شده زاگرس هستند. گوتی‌ها و کاسی‌ها از جمله اقوام کوه‌نشین زاگرس بودند که به میان‌رودان یورش بردند و مدت‌ها بر آن منطقه فرمان راندند.

تصویر نقش برجسته آنوبانی نی پادشاه لولویی در سرپل ذهاب

نمودار خط زمان تحولات تاریخ ایران از کهن‌ترین زمان‌ها تا تأسیس حکومت ماد

شکل‌گیری مراکز تمدنی در فلات ایران

سیر تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی ایران در فاصله ۹ تا ۴ هزار سال پیش از میلاد را بر روی نمودار خط‌زمان در پایین صفحه به‌دقت مرور کنید. در این دوره، توسعه فناوری ساخت ابزارها و اشیاء متنوع سنگی، سفالی و حتی فلزی به‌ویژه ابداع چرخ سفال به‌گسترش فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی کمک کرد. علاوه بر آن، ساختن بناهای خشتی و آجری رایج شد. مجموعه این تغییر و تحولات سرانجام منجر به آغاز زندگی شهرنشینی و ظهور مراکز تمدنی گوناگون در سرتاسر فلات ایران شد.

باستان‌شناسان تا کنون موفق شده‌اند که تعدادی از مراکز تمدنی کهن ایران را شناسایی و کاوش کنند. برجسته‌ترین این مراکز عبارتند از: تمدن ایلام، تمدن شهر سوخته و تمدن جیرفت. سایر مراکز تمدنی کهن ایران را بر روی نقشه صفحه مرور نمایید. گستره جغرافیایی مراکز تمدنی نشان می‌دهد که در دوران پیش از تاریخ، تمدن، پدیده‌ای فراگیر در میهن ما بوده و تا کنون آثار و نشانه‌های فراوانی از آن در سرتاسر ایران آشکار شده است.

نقشه تاریخی ایلام

فعالیت

نقشه تاریخی ایلام را با نقشه سیاسی کنونی ایران مطابقت دهید و بگویید ایلام کهن شامل کدام استان‌های امروزی ایران می‌شده است؟

نمودار خط زمان در پایین همین صفحه مرور کنید. به نسبت سایر مراکز تمدنی کهن ایران، در باره تاریخ و تمدن ایلام اخبار و اطلاعات مکتوب قابل توجهی در اختیار است. اسناد و متون ایلامی و میان‌رودی، منبع اصلی این اخبار و اطلاعات به شمار می‌روند.

تمدن ایلامی: جلگه خوزستان، سواحل، جزایر و مناطق مرتفع مجاور آن در جنوب غربی ایران، خاستگاه یکی از نیرومندترین تمدن‌های کهن ایرانی با تاریخی طولانی است. ایلامیان سلسله پادشاهی بزرگی را بنیانگذاری کردند که حدود دو هزار سال دوام آورد. مراحل مختلف تاریخ ایلام را بر روی

نمودار خط زمان تحولات تاریخ ایران از کهن‌ترین زمان‌ها تا تأسیس حکومت ماد

آشوریان، دچار انحطاط و فروپاشی شد. ایلام همچنین با دیگر مراکز تمدنی ایران و سرزمین‌های دور و نزدیک دنیای متمدن آن روز، مانند میان‌رودان، آسیای صغیر و حتی هندوستان، روابط تجاری داشت. تماس‌ها و ارتباط‌های سیاسی و تجاری موجب شکل‌گیری روابط فرهنگی میان این سرزمین‌ها شد و دین، فرهنگ، خط و زبان آنها را تحت تأثیر قرار داد.

پادشاهی ایلام همواره با همسایگان نیرومند خود در میان‌رودان مانند سومر، اکد و سپس بابل و آشور تماس و ارتباط داشت. این تماس و ارتباط هم در جهت صلح و سازندگی و هم در مسیر جنگ و ستیز بود. سرزمین ایلام بارها مورد تاخت و تاز سربازان میان‌رودان قرار گرفت و استقلال خود را از دست داد؛ اما ایلامیان دوباره استقلال خویش را به دست می‌آوردند. پادشاهان ایلام نیز هرگاه فرصتی به دست می‌آوردند به میان‌رودان لشکرکشی می‌کردند. ایلام، سرانجام بر اثر یورش ویرانگر

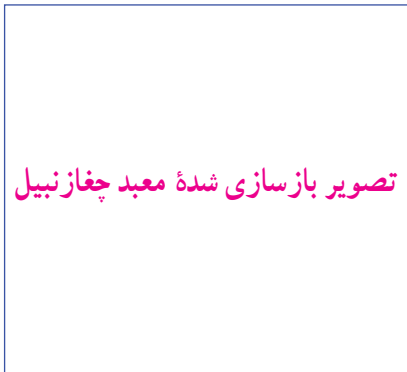
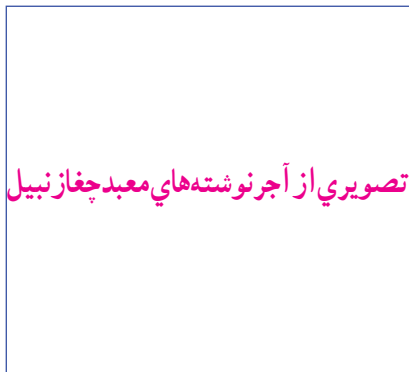
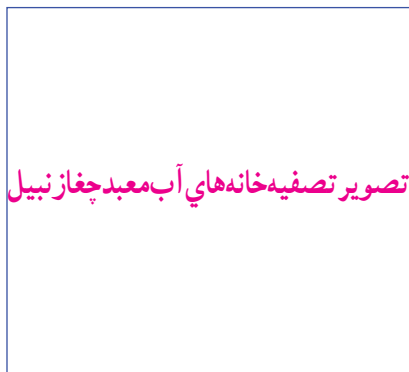
بررسی شواهد و مدارک

سنگ‌نگاره ویرانی شوش به دست آشوربانیپال، فرمانروای آشور

رسید. در آن دوران، پیشه‌ها و صنایع مختلفی مانند سفالگری، فلزکاری و بافندگی در شوش و دیگر شهرهای ایلامی پر رونق بودند. شهر بزرگ و آباد شوش که در نتیجه یورش آشوربانیپال با خاک یکسان شده بود، در دوران امپراتوری هخامنشیان دوباره شکوه و عظمت دیرین خود را بازیافت.

شهر شوش در مرکز جلگه خوزستان، پایتخت ایلام بود. البته ایلامیان پایتخت دیگری به نام آنشان در بخش شرقی قلمرو خود، واقع در استان فارس امروزی نیز داشتند. شوش به عنوان یکی از کهن‌ترین شهرها و مراکز تمدنی جهان حدود ۶ هزار سال قدمت دارد. این شهر در دوره ایلام به کانون فعالیت‌های اقتصادی، تجاری و فرهنگی تبدیل شد و به شکوفایی چشمگیری

معماری نیز در دور تمدن ایلامی پیشرفت چشمگیری کرد و استفاده از آجر در ساختن بناها رایج شد. معبد چغازنبیل در نزدیکی شهر شوش شاهکار معماری آن دوره به‌شمار می‌رود. این معبد با استفاده از خشت خام در چند طبقه بنا شده است و روکشی از آجرنوشته‌ها و آجرهای لعابدار دارد.

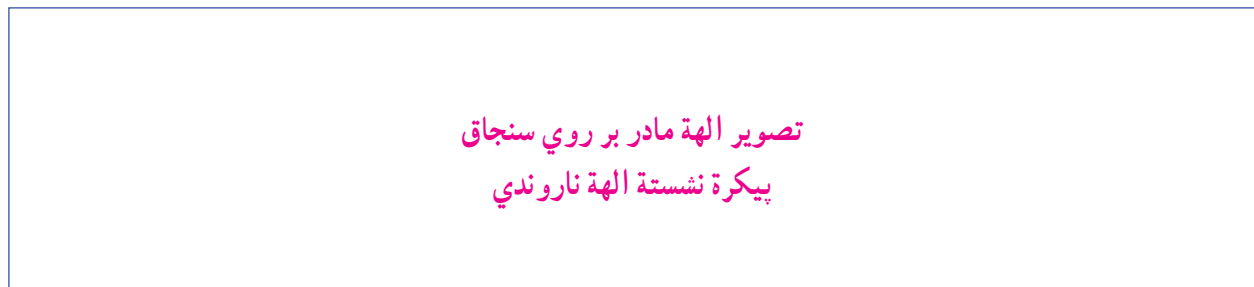
پروای مطالعه

معبد چغازنبیل در سال ۱۳۱۲ش توسط یکی از کارمندان نیوزیلندی شرکت نفت ایران و انگلیس کشف و در فاصله سال‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۴۱ش توسط هیئتی از باستان‌شناسان به سرپرستی رمان گیرشمن فرانسوی از زیر خاک بیرون آورده شد. این اثر تاریخی در سال ۱۳۵۸ش از طرف یونسکو در فهرست میراث جهانی قرار گرفت.

می‌پرستیدند و برای آنان معابدی ساخته بودند. در کاوش‌های باستانی شوش، بیکره‌های گلی فراوانی که به الهه معروفند، کشف شده که دلالت بر احترام و تقدس آنها نزد مردم دارد. از دیگر مراکز تمدنی ایران نیز بیکرک‌هایی از الهه‌های مادر به دست آمده که نشان می‌دهد عقیده به این الهه‌ها در ایران فراگیر بوده است. در ایلام کاهنان آداب و تشریفات دینی را زیر نظر کاهن بزرگ به جا می‌آوردند.

ایلامیان به خدایان متعددی اعتقاد داشتند و از آنان برای پیشرفت در کار خود کمک می‌خواستند. به عقیده مردمان ایلام قدیم، خدایان دارای نیرویی ماوراءالطبیعی بودند که آنان را بر انجام هر کاری قادر و توانا می‌ساخت. از جمله محبوب‌ترین خدایان ایلامی، اینشوشیناک به معنی خدای شهر شوش بود. معبد چغازنبیل، ستایشگاه این خدا محسوب می‌شد. الهه‌های مادر نیز بسیار مقدس بودند و مقام رفیعی در سلسله مراتب خدایان ایلامی داشتند. ایلامیان این الهه‌ها را به عنوان مادر خدایان

تصویر الهه مادر بر روی سنجاق بیکره نشسته الهه ناروندي

در اسناد حقوقی و قضایی ایلام، سندها و تعهدات با سوگند به الهه ناروندي ضمانت می‌شده است.

یکی از ویژگی‌های مهم تمدن ایلامی و در واقع تمدن کهن ایرانی، مقام و منزلت والایی است که زنان داشته‌اند. به طور کلی در جامعه ایران کهن، زن وضع ممتاز داشت و دارای قدرت و نفوذ فراوان بود. زنان در عمده‌ترین کارهای اجتماع، نقش

اساسی تعیین‌کننده داشتند. نقوش و پیکرک‌های بر جای مانده از دوره ایلامی نشان می‌دهد که زنان در امور اجتماعی و اقتصادی و مراسم رسمی سیاسی و دینی حضور چشمگیری داشته‌اند

تصویر پیکره ملکه نیپر

تصویر بازسازی شده نقش برجسته کورانگون

به غیر از تمدن ایلام، از سایر تمدن‌های کهن ایرانی اطلاع و آگاهی مکتوب چندانی در دست نیست و به همین دلیل کاوش‌های باستان‌شناسی، منبع اصلی بررسی و شناخت این تمدن‌ها به شمار می‌روند. بررسی‌های باستان‌شناسی اگر چه اطلاعات ارزشمندی در باره جنبه‌های اقتصادی، فناوری، معماری، هنر و حتی برخی ابعاد فرهنگی این تمدن‌ها به ما ارائه می‌دهند، اما همچنان با کمبود اخبار و اطلاعات اساسی در خصوص وضعیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این مراکز تمدن رو به رو هستیم. برای مثال، هنوز نمی‌دانیم حاکمان آنان چه کسانی بوده‌اند؟ و نحوه به قدرت رسیدن و یا سقوط آنان چگونه رقم خورده است؟ و یا اینکه ساکنان قدیمی فلات ایران از کجا به این سرزمین آمده بودند؟ و با

چه زبانی سخن می‌گفته‌اند؟

تمدن شهر سوخته: بررسی‌های باستان‌شناختی نشان داده که در ۵ هزار سال پیش از میلاد، در شرق فلات ایران در سیستان، تمدنی عظیم و شکوفا وجود داشته که بقایای آن اکنون با عنوان شهر سوخته شناخته می‌شود. این شهر با وسعت بیش از ۲۸۰ هکتار، در مصب رود هیرمند و در کنار دریاچه هامون قرار گرفته است. شهر سوخته از پنج بخش مسکونی، صنعتی، بناهای دینی، یادمان‌ها و گورستان تشکیل می‌شده که بیانگر ساخت شهر بر اساس معماری و نقشه از پیش طراحی شده بوده است. این شهر همچنین مانند شهرهای پیشرفته امروزی دارای تجهیزات لوله‌کشی و فاضلاب بوده است.

بررسی شواهد و مدارک

تصویر بخشی از بقایای شهر سوخته (بخش گورستان)،

تصویر ظرف سفالی بز انیمیشن، تخت نرد، چشم مصنوعی، زیورات

به تصاویر فوق به دقت نگاه کنید و به پرسش‌های زیر پاسخ مناسب دهید:

- ۱- تصویر ردیف ۱ کدام بخش از بخش‌های پنج‌گانه شهر سوخته را نشان می‌دهد؟
- ۲- تصاویر فوق بیانگر رواج کدام صنایع و هنرها در شهر سوخته است؟
- ۳- به نظر شما این تصاویر چه سطحی از پیشرفت تمدنی و رفاه و آسایش را در ۵ هزار سال پیش نمایش می‌دهند؟

سویری به آن اشاره شده و با بین‌النهرین در ارتباط بوده، همان تمدن جیرفت است.

تپه تاریخی کُناَرَصَنْدَل که زیگورات عظیمی را در خود جای داده است، مرکز این تمدن باستانی به شمار می‌رود. بررسی‌های باستان‌شناختی بر روی آثار کشف شده در حاشیه رودخانه هلیل رود نشان می‌دهد که مردمان جیرفت در حدود ۵ هزار سال پیش از فناوری پیشرفته و مهارت هنری والایی در ساخت و تزئین ظروف و اشیاء گوناگون برخوردار بودند. آنها این ظروف و اشیاء را با استفاده از سنگ صابونی، سفال مس، مفرغ و سنگ لاجورد می‌ساختند و سپس با تصاویری از جانوران، موجودات هیولایی و افسانه‌ای، انسان و گیاهان تزئین می‌کردند. یکی از برجسته‌ترین کشفیات تمدن جیرفت، چندین نمونه آجرنوشته با خطی منحصر به فرد و بی‌نظیر است که نشان می‌دهد این تمدن خطی خاص خود داشته که هنوز خوانده نشده است.

اشیاء و ابزارهای کشف شده در شهر سوخته دلالت بر آن دارد که مردم این شهر در زمینه فلزکاری، تولید ظروف سفالین رنگین و منقوش، ساخت زیورآلات و حتی در هنر و دانش پزشکی پیشرفت فوق‌العاده‌ای کرده بودند. علاوه بر آن، یافت شدن مهرها و مصنوعات تمدن‌های دیگر در شهر سوخته، نشان می‌دهد که میان این شهر با همسایگان و حتی سرزمین‌های دور مانند بین‌النهرین و هند روابط تجاری برقرار بوده است.

تمدن جیرفت: حدود پانزده سال پیش، حفاریات غیرقانونی و قاچاق اشیاء تاریخی در اطراف رودخانه هلیل‌رود در شهرستان جیرفت واقع در استان کرمان، منجر به شناسایی تمدنی کهن شد. این تمدن نویافته که به تمدن جیرفت شهرت یافت، با تمدن‌های شهر سوخته و شوش معاصر بوده است و حتی برخی از باستان‌شناسان ادعا می‌کنند که قدمتی طولانی‌تر از آنها دارد. همچنین باستان‌شناسان احتمال می‌دهند تمدن آرتا که در اسناد

بررسی شواهد و مدارک

قطعه ویدیویی کشف کهن‌ترین تمدن بشری را در کلاس نمایش دهید و سپس از دانش‌آموزان بخواهید به دقت آن را مشاهده کنند و سپس به پرسش‌های زیر پاسخ دهند.

- ۱- زیگورات جیرفت از جهت زیرینا و قدمت چه تفاوتی با زیگورات‌های بین‌النهرین دارد؟
- ۲- تصاویر چه موجوداتی بر روی ظروف نمایش داده شده، قابل مشاهده است؟
- ۳- ارتباط تصاویر موجودات نقش شده بر روی ظروف با فرهنگ چیست؟
- ۴- مهم‌ترین کشف تمدن جیرفت چه بود؟ و چرا اهمیت فوق‌العاده دارد؟
- ۵- این مستند چه دیدگاهی را در باره گهواره تمدن بیان می‌کند؟

سایر مراکز تمدنی کهن ایران، با استفاده از نقشه صفحه و اطلاعات و تصاویر مندرج در نرم افزار بر فراز آسمان ستون دوم و سوم جدول زیر را تکمیل نمایید.

نام	موقعیت جغرافیایی	دستاوردهای مهم تمدنی
شهاداد	شمال شرق شهرستان کرمان	ایجاد کوره‌های ذوب مس؛ ساخت ابزارها و ظروف و اشیاء متنوع سفالی و مفرغی
تپه سبیلک		
تپه حصار		
تورنگ تپه		
گوهر تپه		
تپه مارلیک		
تپه حسن‌لو		
زیویه		
تپه گیان		
گوران تپه		
تل ملیان		
تپه زاغه		
تپه علی‌کش		

پرسش‌های نمونه

- ۱- ویژگی‌های مهم جغرافیایی ایران را که بر شکل‌گیری زندگی اجتماعی و تغییر و تداوم آن در طول تاریخ مؤثر بوده‌اند، فهرست کنید.
- ۲- چرا برخی از باستان‌شناسان کوهپایه‌های زاگرس و دشت خوزستان را نخستین مناطقی می‌دانند که بشر یکجانشینی و کشاورزی را در آنجاها آغاز کرده است؟
- ۳- نقش و اهمیت منابع مکتوب و بررسی‌های باستان‌شناسی را مطالعه و شناخت مراکز کهن تمدنی ایران شرح دهید.
- ۴- به نظر شما چرا برخی از باستان‌شناسان و مورخان تمدن ایلام را درخشان‌ترین و دیرپاترین مرکز تمدنی کهن ایران می‌نامند؟
- ۵- چهار مورد از دستاوردهای مشترک مراکز تمدنی کهن ایران را فهرست نمایید.